

آذربایجاندا شیعه لیگین شاه اسماعیل ختائی باشچیلیغی ایله حاکمیته گلمه سی اوزره تاریخین گیزلی مقاملارینا باخیش

هر زمان اجتماعی، سیاسی و مذهبی حرکتلرین اوزونه خاص اولان، ندنلری و علتلری اولار. بیر زمانلار کوله لیک (برده دارلیق)، غنیمت داشیماق اوچون ده وه نی یوللایاراق گنیریلیمیش غنیمتلردن آرتیق پای قازانماغا بیر وسیله اولورموشسا، بیر زماندان سونرا دین و مذهبین سیاسته وسیله اولماسی ایله قدرته چاتماق و قدرت صاحیبی اولماق دا بیر وسیله سایلمیش. بو اساسدا علی کوفه-ده اسلام خلیفه سی ساییلارکن، شام توپراقلاریندا والی اولان معاویه علی خلافتی نی قبول ائتمگه رک اسلام آدینا علی علیهینه ساواش آچاراق، علینی قدرتن خلع انده رک خلیفه لیگی اومویلر اوچون ارث بوراخی. بو اساسدا سونراکی خلیفه لر ده حاکمیته بیر میراث کیمی اله کنچیردیلر. خوارج اسلام و مسلمانیق آدینا علی و معاویه نی آرادان قالدیرماغا و خلیفه لیگی اوز اللرینه کنچیرمگه جالیشسالار دا، اولارین بو ایستک و آرزولاری گوزلرینده قالدی.

امام حسین کوفه یه دعوت اولونماسی، شکسته اوغرادیقان سونرا، مختارین کوفه-ده خروج ائتمه سی ده باشاریقسیز قالماسینا باخمایاراق زمان آخاریندا شیعه لیک آدینا عباسیلری، اموی خلیفه لیگینه فارشی شیعه لرین دستکلمه سی و سونرا سنی سلجوق تورکلری حؤکومه گلدیکن سونرا، تئروریست حسن صباح "اسماعیله فرقه سی" نین سلجوق شاهلارینی تئرو ائتمگه چالیشماسینا باخمایاراق مغول خانی هولگونون "الموت (اولوم)" قالاسینی بو فرقه حؤکومتی نین باشینا چئویردیگیندن سونرا، شیعه لیک مذهبی شیعه شهرلرینده گیزلین محفلر بیجیمینده تقیه دئییه بعضی یازچیلار طرفیندن بیر مذهب طریقتی اولاراق قورونوب ساخلاندی. بو طریقت اوجاقلاری علی خاندانینا نسبت وئرلین مزارلار اولان شهرلرده شکینمگه باشلاندی.

اردبیلده اولان درویشلیک طریقت اوجاقلاری صوفیلیکله مشغول اولدوقلارینا باخمایاراق موریدلرینی چوخاتماق و آرتیرماق اوچون ایلک اولاراق آذربایجان تورکچه سینده شئیخ صفی الدین اردبیلی باشچیلیغی ایله "قارا مجموعه" (1)، سلطان محمود بن سلطان برهان الدین گیلانی طرفیندن "عقاید اولیاء سبعة" (2) کیمی اثرلری ده تورکچه یازماغا چالیشمیشلار.

شیعه لیک آذربایجاندا قاراقویونلار زمانیندان یایلمایا باشلاماسینا باخمایاراق اردبیل قارداشلیق اوجاغیندا شئیخ جونئیدین شیعه لیگه منیللی اولماسی اردبیلکی درویشلیک قارداشلیقلاری نین شیعه لیگه منیللی اولدوقلاری نین دؤنوم نقطه سی ساییلار. بو مسئله نی بیر چوخلاری درک ائتمگه رک شاه اسماعیل اوشاق ایکن قاچیب گیلاندا گیزلنمه سی نی شعوبیچیلیک حرکتینه نسبت وئررکن تاریخین بعضی مقاملارینی درک ائتمکدن عاجز ساییلارلار.

یئری گلیمشکن بو مسئله لرین بیر آز کئچمیشینه دؤنه رک قارانیق مقاملار آیدینلیق گنیرمگه چالیشاق. ایران ممالیکی محروسه سینده ایلخانلیقلار (موغوللار) حؤکومتی داغیلماق عرفه سینده ملیک اشرف آذربایجاندا حؤکومتی زور ایله اله کنچیرمیشدی. ملیک اشرف اردبیلده کی شئیخ صدرالدین نین تبلیغاتی دورانیشلارینا بیر دوشمن کیمی یاناشاراق اونو تیریزه گنیره رک توتساق ائتمیشدی. ملیک اشرف بیر گنجه بوخو گوره رک شئیخ صدرالدینه فارشی ائندیکی عملیندن چکینه رک اونو سربست ائندیکینه باخمایاراق، بیر داها اونو توتدورماق ایستیمیشدی. بئله لیکله شئیخ صدرالدین گیلانا گنده رک اوزونو آسدی و کسیدین آماندا ساخلاماغا باشارمیشدی. باشقا یاندان آلتین اوردو حؤکومداری جانی بگ خان 1357-ده (م.) ملیک اشرفی آذربایجاندا بئنیلگه و شکسته اوغراداراق اردبیلده کی قارداشلیق اوجاقلاری ایله دوستلوق قوراراق اوجاندا (بستان آباددا) شئیخ صدرالدینی سایقی ایله قارشیلایمیشدی.

شئیخ صدرالدین نین 1357-ده (م.) یاشادیغی و تجربه ائندیکی بنزر بیر اولای و حادثه نی شئیخ ابراهیمین یئرینه کئچن شئیخ جونئید ده 1477-ده (م.) یاشامالی اولموش. شئیخ جونئید چوخ حرکتلی بیر انسان ایمیش. شئیخ جونئید بؤیوک باباسی زمانیندا آچیقجا شیعه کیملیگینه صاحیبیلنمیش، درویشلیگی طریقتینی دگیشمکله قالمامیش، موریدلری نین آرتماسی ایله جسارتلنه رک اردبیلدن یولا چیخاراق بؤیوک بیر شیعه حؤکومتی قورماق سئوداسینا قایلیمیشدیر.

بئله لیکله 1447-ده شئیخ جونئید شئیخلیک مقامینا اوتورارکن ماللا علی نین بؤیوک اوغلو و جونئیدین عمی سی، جعفر اونون شئیخ اولماسیندان هنج ده راضی اولمامیشلار.

شئوخ جونئيدىن اطرافىنى آلميش صوفيلر و اونلار باغلى خالق كيتله سى نين چوخلوغو، آذربايجان حوكومدارى و شيعه اولان جاهانشاه قارقويونلانو دا حاكيميتچيلىك باخيميدان قورخويا سالميش. بنله ليكله جاهانشاه شئوخ جعفره بير مكتوب يازاراق قارداشى اوغلو شئوخ جونئيدى مملكتدن چىخارماسىنى ايستميش.

شئوخ جونئيدىن موريدلرى نين چوخ اولماسينا باخمايلاق ايستر قارقويونلو حوكومتى باشچيسى جهانشاه و ايسترسه ده شئوخ جعفر طرفيندن باسقى آلتينا آلتينا شئوخ جونئيدى آذربايجانى ترك ائتمگه مجبور اولدو.

او زامانلار عثمانلى سلطانلىغى نين صفوى شئوخلىغى ايله ايلگى و ايليشگىلىرى ياخشى اولدوغو اوچون، شئوخ جونئيدى ده خاريچ مملكت دئيه آنادولويا، عثمانلى امپراتورلوغونا گئنتدى. شئوخ جونئيدى عثمانلى امپراتورلوغونا گيررگيرمز موريدلرئيدن بيريسى ايله ايكنجى مورادا بير سجاده، بير قرآن و بير تسبيح گونده ره رك عبادت انده بيلمه سى اوچون قورت بئلى-نده (بوگون قورت بئلى كئچيدى) اوتورماسينا دايير اجازه وئريلمه سىنى ايستدى(قارقويونلو دؤولتينه ياخين، آنجاق عثمانلى تورپاغيندا).

- سلطان موراد بو ايستك ايله موافقت اندركن وزيرى خليل پاشايا خطاب ائتميش:

"والله تككه نين (قارداشلىق اوجاغى نين) خواجه سى اولموشدور. " تدبير ندير؟

- وزير خليل پاشا دا جاواب اولاراق دئميش:

آذربايجاندا بير آتالار سؤزو وار: "يئددى درويش بير صديرليك مقاميندا اوتورايلمديكلى حالدا، ايكي حوكومدار دا يئر كوره سينه يئرلشمز!"¹

نتيجه اعتبارى ايله سلطان موراد هديه لرى گئيرن موریده، شئوخ جونئيدى وئريلمه سى اوچون 200 قيزيل سيككه و اونو انشليك (مشايعت) اندن درويشلره ده 1000 گوموش سيككه وئردى. اوسته ليك گئيرديكلى هديه لرى ده اوزلرينه وئرله رك اونلار را رد جاوابى وئرله رك اونلار گئرى قايتاردى و عثمانلى تورپاغيندا اونلار اوتورماق اذنى وئردى.

شئوخ جونئيدى عثمانلى حوكومدارى، ايكنجى موراددان رد جاوابى آلدقدان سونرا، 1449-دا قارامان اوغوللارى حاكيم اولان تگه و حميد اوغوللارى حاكيم اولان شيعه بؤلگه لرينه گئنتدى. بنله ليكله شئوخ جونئيدى قارامان بگليكلرى نين باش شهرى سايبلان كونيا شهرينه گنده رك اورادا قبول اولوندو. شئوخ جونئيدى كونيادا اقامت اندركن قاباقچا قورولموش شئوخ صدرالدين تككه سينده يئرلشمه سينه باخمايلاق اورادا شئوخ اولان عبدالطيف ايله آنلاشابيلمديگى اوچون اورانى دا ترك ائنتدى. بنله ليكله توركيه نين گونئيبنده ياشايان وارساق توركلرى نين ياتينا گنده رك اورادا اوزونه موريد قازانماغا چاليشدى و باشارىلى دا اولدو. بو حاديه-دن يوز ايل سونرا بييله، وارساق توركلرى آراسيندا صفوى شاهليغينا طرفدار اولان انسانلار اورتايا چيخدى. اوسته ليك 1576-دا صفوى شاهلارى نين آلتى محافظلرى بييله وارساق توركلرئيدن الدو. عبدالطيف شئوخ جئنيدي اورادا راحت بوراخمادى و دونيا ايشلرى ايله مشغول اولان ابراهيم بگه شئوخ جونئيدى توتولاتماق ايستگينده بولوندو. بو گليشمكلردن خبرى اولان شئوخ جونئيدى يانينداكى بير ليكلرى ايله بيرگه (باهم) مملوك سلطانينا تابع اولان سوريه تورپاقلارينا قاچماقلا اوزونو خطردين قورتاردى. شئوخ جونئيدى ايسكندرون كورفزينده (خليج) بير بيخيق حاصارى كرايه انده رك اونو قوروب تككه انده رك بورادان شيعه ليگى يايماق اوچون گئنيش بير تبليغات باشلاتدى. سوريه، عثمانلى و عراقدان بير چوخ صوفى قاچيب گله رك شئوخ جونئيدى اطرافيندا توپلانديلار .

بو شيعه ليك اوجاقلاريندا تربيت اولموشلار صفويلر شيعه ليگى حاكيميت ساحه سينه قالديرديقدان سونرا، آذربايجانا گله رك ايران مماليكى محروسه سىنى شيعه لشديرمك اوچون جان و باشلا خدمت ائنتديلر. فارس ادبياتيندا بو ذاتلارا "علمايى از لبنان" دئيه ذكر اولونارلار. ايسكندرون كورفزينده اولانلار آراسيندا 1416-دا رومليده عصيان اندن و محمد فاتح طرفيندن گوج و باسقى ايله باسديرييلان شئوخ بدرالدين يانچيلارى دا وار ايدى.

شئوخ جونئيدى صفوى يانچيلارى نين حلب شهرينده چوخالديغيندان، راحتسيز اولان مولوى شئوخ احمد بكرى و آبرى محافظه كار شئوخلر قاهره مملوك سلطانينا بير عريضه يازاراق مملكتده بير يالانچى فسادچى دولاشير دئيه شئوخ

¹ بورادا جهانشاه طرفيندن شئوخ جونئيدى-ين ايستيلمز بير شخص اعلان اولوندوغونا اشارت اولونار.

جونئیدی شکایت ائتدیلر. بئله لیکله سلطان چاخماق 1453-ده شئیخ جونئیدی توتدورماق اوچون عسگرلرینه تعلیمات وئردی. بئله لیکله حلبده-کی والیلیک و عسگرلر شئیخ جونئیدی یاخالاماق اوچون هجوم ائتدی و شئیخ جونئید طرفدارلاریندان ینتمیش نفر اولدو. شئیخ جونئید ایسه ترابوزان ولایتینه قاچدی. یولدا توتولماقدان ساقیناراق (اندیشه انده رک) شئیخ جونئید موریدلردن آرا و فاصیله ساخلامالی اولدو. بئله لیکله شئیخ جونئید قارا دنیز قیراغیندا عثمانلی تورپاقلارینا باغلی جانیق بؤلگه سینه اوزونو یئتیردی.

شئیخ جونئید صفوی جانیقدا اوزون زامان قالاراق اوزونه چوخلو طرفدار توپلادی. شئیخ جونئید جانیقدا یولا چیخاراق ترابوزان و اطرافینا حاکیم اولان کامنئن (یونان دیللی) ایمپراتورلورلورونو بیخماغی و اونون یئرینه اوزونه بیر دولت قورماغی بیر هدف دئییه نظره آلدی. شئیخ جونئیدین بو حرکتی مسلمان دولتلرینه قارشى اولمادیغی اوچون، مسلمان دولتلر بو حرکتلره سئیریجی قالدیلار.

بئله لیکله شئیخ جونئید صفوی جانیقدا بیر نچه مین نفرلیک الی سیلاحلی طرفدارلاری ایله 1456-دا کومنئن ایمپراتورلورغو علیهینه هوجوما کئچدی. کومنئن دولتی اهاالیسی نین چاره سیزلیگی و کومنئن ایمپراتورلورغونون ایچینده اولان آنلاشمازلیق و اقتصادی چتینلیک یوزوندن شئیخ جونئید راحتجا بو دولتی دیزه چؤکوردو. نتیجه اعتباری ایله Kalo İoannes آتاسی نین تاج و تختینی چوخ راحتلیقلا شئیخ جونئید صفویه تسلیم ائتدی.

شئیخ جونئید صفوی نین کومنئن (Komnen) ایمپراتورلورغو علیهینه ائتدیگی هوجوم اوزره بیزانس تاریخچیسى Halkokondil گننیش بیلگی وئرمیش².

شئیخ جونئیدین هوجومونو خبر آلان Kalo İoannes نظامی گوجلرینی توپلایاراق Kordile دئییلن یئرده بوگونکو آیا فوکاس کلیساسینا قدر ایبریلده دی. یونان دنیز گوجلری ده یونان قارا گوجلری (نیروی زمینی) ایله بیرلیکده قارا دنیزین بو یوندا یئلکن آچدی و جبهه توتدو. شئیخ جونئید قوتلری Meliares یاخینلیغیندا یئرلشمیش و Kapanion بوغازینی (تنگه) بؤیوک بیر گوج ایله توتمودولار. بو چتین گونلرده ایمپراتورا ترابوزان شاهزاده لریندن فقط Mesochaldion Pansebastos Alexander کؤمک ائتمیشدی.... بو آرادا بیر فیرتینا (طوفان) گمیلری ساحیلدن اوزاقلادیلریدی. بو حالدان و وضعیتدن فایدالانان شئیخ جونئید هوجوما کئچه رک Pansebastos ایله اوغلانلارینی بیرلیکده اولدوردو. بونون آردینجا یونان اوردوسو قاچماغا باشلادی. بو ساواشدا فقط اوتوز نفر اولموش، چوخو اسیر دوشموشدو³. شئیخ جونئید بو اسیرلرین چوخونو اولدورموشدو. شئیخ جونئید آیفوکاس کلیساسینی اشغال ائتدی و باش شهرین دیوارلارینا قدر ایبریلدی. قلعه محافظلرینی قورخوتماق اوچون، شئیخ جونئید اسیر اولموش بیر مئهنتری و دربار کئیزلریندن Navrokovstas آدلینی ترابوزان قلعه دووارلاری نین قاباغیندا اولدورتدو و گؤیدن آسیدیردی.

بو آرادا محمد فاتح طرفیندن خیضیر پاشایا ترابوزان بؤلگه سینه سالدیریق و هوجوم امری وئریلدیگینی انشیدن شئیخ جونئید ترابوزان بؤلگه سینى ترک ائتدی. اونون آردیندان خضر پاشا چوخ راحتلیقلا ترابوزان بؤلگه سینى عثمانلی ایمپراتورلورغونا باغلی انده رک سون یونان دولتی نی ده عثمانلی ایمپراتورلورغونون بیر آل آلتی شکیلینده اداره اولونماغا و هر ایل 3000 آلتین سککه وئرمگه مجبور ائتدی.

خیضیر پاشا طرفیندن شئیخ جونئیدین ترابوزاندان قاولماسینی شاه اسماعیل زامانی عثمانلی نین سیواس شهری نین باناز کندینده یاشامیش پیر سلطان عبدال "اچیلین قاپیلار شاهها گنده لیم" شعرینده بو وقایع و اتفاقدان 60 یوخسا ینتمیش ایل سونرا بیر داها جانلاندیرمیش.

شاهها گنده لیم

خیضیر پاشا بیزی بردار ائتمدن،
اچیلین قاپیلار شاهها گنده لیم،
سیاست گونلری گلپ چاتمادان،

² Jac. Ph. Fallmerayer, Geschite des Kaisertums von Trapezunt, S. 464-66.

³ Bax orada, S. 465.

آچیلین قاپیلار شاها گنده لیم.

بوندا بيلمگه نی بیلدیرلر می
آلی باغلی ناماز قیلدیرارلار می
یوخسا شاه دنگه نی اؤلدورلر می
آچیلین قاپیلار شاها گنده لیم.

اصلیمیز محمد قییماین جلالدار
اوستوموزده بیتر داواجی اوتلار
اؤلوم آلاهی امری یا اذیتلر
آچیلین قاپیلار شاها گنده لیم.

هر نرّیه باخسام یولوم دوماندر
پیریم بانا کفور ائتسه ایماندر
زینجیر بوینوم سیختی حالیم یاماندر
آچیلین قاپیلار شاها گنده لیم.

ساغلیقلی می اولا دوستون آلری
قارشیدا گورونن توزلو یوللاری
شاهدان ائلچی گلیمیش دم بولبولری
آچیلین قاپیلار شاها گنده لیم.

گوزل شاهیم چیختی مولا کؤشکونه
جان دایناماز غیئرینه موشکینه
سنی بنی یارادانین عشقینه
آچیلین قاپیلار شاها گنده لیم.

قایسی یوخ باجاسیندان باخارام
گوزلریمدن حسرت یاشی تۆکرم
شاه گندن بیر بازرگان توتارام
آچیلین قاپیلار شاها گنده لیم.

پیر سولطان آبدالام گوزل شاه جانیم
آغلاماقدر بنیم دمیم دنورانیم
عرشده ملک، بیترده چشم افغانیم
آچیلین قاپیلار شاها گنده لیم.

اوسته گوروندوگو کیمی شیخ جونئیدین تورکیه-ده، لبناندا، سوریه و عراقدا شیخلر آراسیندا قویدوغو بؤیوک شیعه لیک و علویلیک تأثیری شاه اسماعیلی حؤکومه گؤتورمک اوچون ده بؤیوک بیر وسیله اولموشدور.

شیخ جونئید تراپوزاندان قاولدقدان سونرا، دیابکره حاکیم اولان اوزون حسن ایله اورتاق و مشترک دوشمنلری ساییلان جهانشاه قارقویونلو حؤکومتی علییه ایش بیرلیگی انده بیلر دنیه اوزون حسنین یاتینا گتندی.

اوزون حسن شیخ جونئیدی یاخشی قارشیلادی. شیخ جونئید اوزون حسنین اونا بسلدیگی محبتدن یولاچیلاراق، بیر مدتدن سونرا، اوزون حسنین باجیسی خدیجه بگیم ایله اولندی. امید یوخسا دیارباقیر شهری چوخلو دین و مذهبده اولوشان بیر توپلومو اوزونده باریندیردیگی اوچون، صفوی طریقه تینی اورادا یایماق شیخ جونئید اوچون داها دا راحت اولدو. بنله لیکله شیخ جونئید اوزون حسنین اجازه سی ایله آق قویونلو حؤکومرانلیغی آلتیندا اولان توپراقلاردا موریدلر قازانماغا و خلیفه لر تعیین ائتمگه باشلادی.

شئوخ جونئيد آق قوبونلو تورپاقلاريندا تكة لر آچاركن محمد فاتح بالكانلاردا آلبانيا و مجارستان ساواشى ايله مشغول اولدوغو اوچون، ترابوزان ايمپراتورو Kalo Ioannes عثمانليار انقياديدان چيخماق اوچون، كنجميش متحدرلى آق قوبونلوان انلچى واسيطه سى ايله كومك ايستدى. ترابوزان ايمپراتورونون انلچيسى اوزون حسن حضوروندا سوزه باشلار باشلاماز، اوزون حسن ترابوزان ايمپراتورونون قىزى، كاتاربانى قادىنليغا و قاپادوقيا ولايتىنى ده جهاز اولاراق ايستدى و عوضينده ترابوزونو عثمانلى قارشىسىندا مدافعه ائتمك سوزونو انلچى واسيطه سى ايله ترابوزان ايمپراتورونو يئتيرمه سين ايستدى.

كومنن (Komnen) ايمپراتورو محمد فاتح قارشىسىندا دوروش گنيره بيلمه يه جگىنى بيلديكى اوچون، اوزون حسنين شرطىنى قبول انده رك 1458-ده آق قوبونلو حوكومدارى و ترابوزان ايمپراتورلوقو آراسيندا آنلاشما بويوك مراسيم ايله ايمضالاندى. ايمپراتور Kalo Ionnes او ايلده اولدوگو اوچون، قارداشى David Komnenus قارداشى قىزى Katerina خانىمى ديارباقيرا گلين گوندردى.

كومنن (Komnen) ايمپراتورلوقو سرحدينده اوزون حسنين گوندرديكى بگلر گلين كاتتيرينانى قارشىلادى. شاهزاده كاتتيرينانى چوخلو كنجشيش و قادىنلار دنيه بويوك بير هئيت انشليك (همراهلىق) ائتدى. بونلار هاميسى ديارباقيرا گله رك اورادا قالمالى اولدولار. اوسته ليك كاتارينا گونلوك عبادتىنى انده بيلمه سى اوچون، بير چوخ راهيب، كنجشيش آداملار دا ديارباقيرا گلديلر (توضيح: بلكه ده يونانليلايرن نيتى اوزون حسن حوكومرانلىق ائدن تورپاقلاردا ميسيونئرلىك ائتمك ايدى. عملده ايسه اونلار مسلمانلار آراسيندا مسلمانلىغى قبول انده رك بير ائنتيك اولاراق بوخ اولدولار).

بنله ليكله كاتتيرينا خانيم Despina Xatun آدى آلتيندا اوزون حسن سارايندا خانىملىق ائتمگه باشلادى. Despina Xatun اوزون حسنى عثمانليار عليهنه ساواشا دورتمگه چاليشسا دا، بو چابالار فايده وئرمدى. غرب دولتلىرى اوزون حسنى بير مسيحيت اتفاقى ايجريسينده سوروكلمگه چاليشديقلارينا باخمايلاق اوزون حسن گورجوستانا حمله ائتمگه بو اتفاق دا باش توتمادى، آنجاق غرب دولتلىرى ايله سياسى علاقه لرېنى سوردورمگه داوام ائتدى.

گورجوستانا ائنتيگى باسقين اوزره اوخويوروق: "اوزون حسن كيليسالارى و راهيبلر قالدېغى مكانلارى ياغمالادى، اسيرلر آلدى، كنجشيشلرى، راهيبلىرى اولدوردو، بير چوخ ائرككلر بيرليكه اسير آياريلدى؛ بير سىراسى مسلمان اولدو، بير سىراسى ساتيلدى، بير سىراسى دا كوله، قول ائديلى.

اوزون حسنين Despina Xatun -دان اوچ قىزى و بير اوغلو اولدو. بو قىزلاريندان مارتا خانيم شاه اسماعيل خطائى نين آناسى اولدو⁴.

بو آرادا شئوخ جونئيد مذهبي دولت قورماق ذهنيتى ايله ياشادېغى اوچون، 1459-دا خانىمى، خديجه خاتونو ايكي جانلى و حاميله ديارباقيردا، اوزون حسنين پايختينده گئرى قوياق اردبيله دوندو، گننه ده جهانشاه قارقوبونلو طرفيندن سورگون ائديلمك قرارى آلتيندى. بنله ليكله شئوخ جونئيد اطرافينداكى موريدلرېنى اردبيل شهرى نين انشېگينده توپلايلاق بير نچه مين سيلاحلى ايله 1459-دا "دين اوغروندا" ساواش دنيه مسيحى چركسلر عليهنه قوزنى قافقازلارا دوغرو يولا چيخدى. شماخى خانى شىروانشاه اردبيلدن شئوخ جعفردن آلدېغى تحريك ائديجى مکتوبدان يولا چيخلاق شئوخ جونئيدى البروس داغى نين قاراسو ياخينليغيندا ساواشدا اوخلادى. شئوخ جونئيدىن اولوموندن بير آى سونرا، ديارباقيردا خديجه خاتون بير اوغلان دونيايا گئيردى. او اوشاغا حئيدر آدى وئريلدى. حئيدر آدى نين شئوخ جونئيدىن وصيتى اساييندا اوغلان اوشاغينا وئريلديكى احتمال اولونار. اوزون حسن يئنى دوغولموش صفوى اوشاغى نين بويوتمه سىنى اوز بويونا گوتوردو. تبريز قارقوبونلولاردان آلتينان گونه دك حئيدر ديارباقيردا قالدى. حئيدر دوغور ياشيندا اولاركن، اوزون حسن آذربايجانى قارقوبونلولاردان آلدېقدان سونرا، 1470-ده داى سى اوزون حسن ايله بيرليكه حئيدر اردبيله گنده رك، اوزون حسنين حضوروندا مراسيم ايله آتاسى شئوخ جونئيدىن يئرئنده اوتوردو. اوزون حسن تبريزده آق قوبونلولارين حاكيميت باشچيسى اولدوغو اوچون، بويوك عمى سى، شئوخ جعفر داها حئيدر

⁴ بوگون بير چوخلارى شاه اسماعيل-ين آناسى نين مارتا آدى اولماسيندان يولا چيخماسينا و شاه اسماعيلين آناسى نى مسيحى اولماسينا متهم ائنتيكلرينه باخمايلاق شاه اسماعيلين آنا باباسى نين (اوزون حسن-ين) و آنا باباسى نين (شئوخ جونئيد-ين) كيم اولدوقلارېنى و آتاسى (شئوخ حئيدر-ين) كيم اولدوغونو بيلمك ايستمزلر.

ایله مخالفت دنییل، اونا بیلمدیکلرینی اویتمگه چالیشدی. شیخ جعفرین ذهنیده حئیدره قارشین هر هانکی بیر کین و کدورت اولسا دا، اوزون حسندن قورخوغو اوچون، هر هانکی بیر کدورت حئیدره قارشین اوزوندن آشکار ائتمدی. بئله لیکله شیخ جونئیدین باشلادیغی دین حاکیمیتچیلیگی هدفی و پروقرامی بیر داها اوغلو، شیخ حئیدره تظاهر ائتمگه باشلادی.

شیخ حئیدر آتاسی، شیخ جونئیدین انتقامینی شیروانشاهدان آلماق اوچون گون سایماغا باشلادی. اوندان یانا بوتون وقتینی مریدلرینی سیلاخلاندیرماغا یؤنتدی (جهت وئردی). بئله لیکله شیخ حئیدر تککه سی و مریدلری نین ائولری سیلاح انبارینا چئویریلدی. بعضی تاریخچیلر شیخ حئیدرین تککه سینده قامیش قلم یئرینه قیلینج گؤرولدوگونو ده ادعا ائتمیشلر. شیخ حئیدر اوزو ده توفنگ دوزلدیر بیر اوستا اولدو. او آیری اوستالاردان کؤمک آلمادان اوزو سونگو (سرنیزه)، گولوله باتماز کؤینکلر، قیلینجلار، قالخانلار دوزتمگه باشلادی. اوسته لیک شیخ حئیدر آتاسی شیخ جونئید کیمی موریدلریندن سیاسی مقصدلر اوچون فایدالانماغی و اونلاری اوردو حالینا کتیرمگه ده چالیشان بیر خصوصیتیه مالیک ایمیش.

شیخ حئیدر طریقه تی نین گنیملری و قیافتلری

شیخ حئیدر طریقتی منصوبلاری اوزون درویش گنییمی گنیهر و باشلارینا دا "حئیدری" دنییلن "آغ ساریق (عمامه)" قویارمیشلار. ساریغین اوستوندکی تاج، یوخاریبا دوغرو، گئندیکچه سیوریلن، اون ایکی دیلملی قیرمیزی بیر پوفلکدن اولوشارمیش (تشکیل تاپارمیش). بارماق قالدیلغینداکی اون ایکی دیلم و قیرمیزی رنگ صفویلیگین شیعه عقیده سینی و اون ایکی امامی تمثیل ائدر. هر بیر دیلیمین اوستونه اماملارین آدی نقش اولونار. بو اون ایکی قیرمیزی دیلملی آغ ساریغی باشینا قویانلار قیزیلباش آدلانار. افراطی موریدلر یئنی و تازا حئیدری باشلیغی باشلاریندا داشیدیقلاری اوچون، اونلارین بو تاجی قبول ائتمکلی صفوی ساواشچی هیئتتی نی روح باخیمیندان بیر بیرلرینه داها دا باغلاراق اونلارین قوتلنمه سینه یول آچمیشدیر. شیخ حئیدرین اورتایا قویدوغو بو ساریق (عمامه) و اونون اوستونده کی تاج شرق دین کولتورو تاثیرینده اورتایا چیخدیغی گمان ائدیله⁵. بوگون هیندوستانداکی سیکلرین باشلارینداکی ساریق و عمامه ده شیخ حئیدر اورتایا قویدوغو ساریغین بنزری ساییلار. ساریق یوخسا عمامه 5000 ایل بوندان قاباق هیندوستاندا دوزلمیش قادین (خانیم) مجسمه لری نین باشیندا ثبت اولاراق گونوموزه داشینمیشدیر.

بو اساسدا ساریق یوخسا عمامه هندوستاندان آفریقا و آسیانین آیری مملکترینه مختلیف شکیلرده و بیچیملرده داشینمیش بیر باش اؤرتو ساییلار. اوزون حسن زمانیندا شیخ حئیدری گؤرمک اوچون

آذربایجان، گیلان، قافقازلاردان و ایران ممالیکی محروسه سی نین بیر چوخ بئرلریندن اردبیله زیارت ائندلرین آخینی و جریان ائتمه سی چوخالماغا باشلامیش. بو صوفیلرین بیر چوخو آنادولوداکی عثمانلی توپراقلاریندان، قارامان، تکه، حمید کیمی بؤلگه لردن، شامدان، لیباندان گلک اوزره ایمیشلر. شیخ حئیدر، دایبسی اوزون حسنین یانیندا بؤیودوگو و مذهبی بیر فیقورا دؤندوگو اوچون، آذربایجان و ایران ممالیکی محروسه سی نین حؤکومرانی اوزون حسن، اوز قیزی حلیمه بگی آقانی (مارتانی) اونا وئرمکله، ایستر ایستمز اوز حاکیمیتچیلیگینی ده شیعه پارامیلینترلری قوه لری آچیسیندان کئچه ری ده اولسا، تضمین آلتینا آلمیش⁶.

اوسته اشاره اولدوغو کیمی شیخ حئیدر اوز تکه سینه خاص گنیمیلر اورتایا قویماغا و دولاییلی اولاراق مریدلری آراسیندا شیعه لیگی یایماغا چالیشمیش. اوزون حسن اولرکن باجی اوغوسو، شیخ حیدر 18 یاشینا بیله دولمامیشدیر. شیخ حئیدر بیرینجی اونیفورمالی ساواشین قافقازین قوزنیینده-کی مسیحی چرکسلر علیینه 22 یاشیندا حیاتا کئچیرمیش. او آتاسی شیخ جونئیدین انتقامینی شیروان شاهدان آلماق و مریدلرینی آرتیرماق اوچون، حرکت کئچمیش. بو آرادا اونون مسئله سی قافقاز خالقارینا مسلط اولماق دئییل، فقط غنیمت اله کتیرمگی و مریدلری آراسیندا غنیمتی پایلاشماغی اساس گؤتورموشدور. شیخ حئیدر سلطان یعقوبون فرمانینی شیروان شاه گؤسترملکه دربندین دمیرقاپیدان کئچه رک چرکسلره قارشین ساواش آچمیش. چرکسلردن بعضی طایفالار قاچارکن، بعضیلری ده ساواشماغا مجبور اولدوقلارینا باخمایاراق شیخ حئیدر بو ساواشی قازانمیشدیر. شیخ حئیدر آتاسی شیخ جونئیدین انتقامینی شیروان شاهدان آلماقی هدف ائتمه ده، بعضی قیزیلباشلارین بو ساواش اوچون، داها آرتیق حاضیرلیق ایشی گؤرولمه لی دئییه اونو بو قارشی دورمادان داشیندیرمیشلار. شیخ حئیدر اردبیله دؤندوکدن سونرا، انسانی غنیمتلری، خاص اولاراق اسیر کتیردیگی مسیحی چرکس قیز و اوغلان اوشاقلارینی قبیله باشچیلاری آراسیندا بؤلوشموش. سونرا مالی غنیمتلری ده قیزیلباشلارا پایلاراق، بو غنیمتی سیلاح و مهمات تدارک گؤرمکلری اوچون، خرچلمکلرینی ایستیمیش. اوسته لیک غنیمتلرین بیر بؤلومونو، تبریزده حاکیم اولان دایب اوغوسو، سلطان یعقوبا گؤندرمیش. اردبیلده گونو گوندن گوجلنمکده اولان شیخ حئیدرین شهرتی، تبریزده حاکیم اولان دایب اوغوسونو، سلطان یعقوبو قورخویا سالدیغی اوچون، سلطان یعقوب اونو تبریزه کتیرمگه بویوروق وئرمیش. بئله لیکله سلطان یعقوب اوزو شیخ حئیدری زیارت گئتمه سینه گنده رک اونو ساواش قاتیلماقدان منع ائتمیش، اردبیلدن چیخاماسینی ایستیمیش، آنادولوداکی خلیفه لر ایله اولان مونسبتلری کسمه سینی ایستیمیش. اوسته لیک سلطان یعقوب بیر قرآن اورایا کتیرده رک قاضی صفی الدین عیسا حضوروندا دایب اوغوسو، شیخ حئیدری آند ایچدیرمک ایله آزاد ائتمیش. بئله لیکله شیخ حئیدر اردبیله گئری دؤنموش. اوندان بیر آز سونرا ایکینجی اوغلو اسماعیل، سونراکی شیخ اسماعیل تموز آبی نین اون یئنیسینده، 1487-ده دونیایا گؤز آچمیش.

او ایللرده تبریزده وبا خسته لیگی اولدوغو اوچون، سلطان یعقوب قیشی قم شهرینده داشینمالی اولدو. 1488-ده شیخ حئیدرین آتاسی، خدیجه بگیم اردبیلدن شیعه لرین مقدس ساییدقلاری قم شهرینه، قارداشی اوغلو، سلطان یعقوبون سارایینا گنده رک اوغلو شیخ حئیدر اوچون چرکسلره قارشین بیر آخین (هوجوم) اجازه سینی آلماق ایستدی. سلطان یعقوب بی بی اوغوسو، شیخ حئیدرین ایچدیگی آندا اعتماد ائده رک قاین آتاسی شیروان شاه فروخ یسارا تعلیمات مکتوبو یازاراق شیخ حئیدره اورادان دربند اوزریندن چرکسلره قارشین کئچمه سینه اجازه وئرمه سینی ایستدی. بئله لیکله خدیجه بگیم اولوملو و مثبت جاواب ایله اردبیل شهرینه یئتیشر یئتیشمز شیخ حئیدر هر گون مرید قوورپلاری ایله بیرلیکده خلیفه لری، خاص اولاراق خزر دنیزی قیراغینداکی طالیش بؤلگه سیندن و قاراباغدان اونلاری یانیندا توپارلاماغا باشلادی.

شئخ حئیدر کور چایینی کئچر کئچمز ماحمود آبادا دوغرو ایلریلدی. اورانین ساکینلری قیزیلباشلارا قارشین مقاومت ائندیکده شیخ حئیدر اونلارین اولدورولمه لرینی بویوردو (امر ائتدی). عئین زاماندا شیروان شاه بیر آدام گؤنده ره

⁶ اوزون حسنین شیخ حئیدر ایله اولندیردیگی اوز قیزی مارتا، کومنئن (Komnen) امپراتورلوغونون قیزی، دسپینا خاتونون دوغوغو قیز (مارتا) ساییلاردی. بو آدی آتاسی قیزا وئرمه سینه باخمایاراق آق قویونلار آراسیندا او "حلیمه بگی آقا" آدی ایله تانینار و چاغیریلاردی. بوگون بیر چوخلاری بو قیزی اوزون حسنین قیزی دئییل، بیر مسیحی قیز دئییه قلمه آلماقلا ایستمدن آذربایجان تورکلرگونو اوزونه، اوز کئچمیش تاریخینه اوزگه یاشاتماغا چالیشارلار. بیلیندیگی کیمی سنتی جامعده لرده نسلین داوامی اوغلان طرفیندن داوام ائدردی. او اساسدا شاه اسماعیلین آتاسی مسیحیدیر دئییه اوزون حسن کیمی بویوک بیر آذربایجانین مسلمان حؤکومدارینی کؤلگه-ده ساخلاماق آذربایجان تاریخی شخصیتلرینی گؤرمزدن گلک و آذربایجان تورکلرگونو اوز کئچمیش تاریخینه اوزگه و بیگانه یاشاتماغا خدمت ائده بیلجک بیر یاناشما ساییلار.

رک مسیح چرکسلره قارشین جهاد اعلان اولموش دئییه سلطان یعقوبون فرمان حؤکمو اساسیندا دریند و دمیر قاپی اوزریندن کنچیشینه اجازه وئريلمه سینی ایستدی.

باشقا یاندان شئیخ حئیدر خاص بیر جاسوس گونده ره رک شیروانین عمومی دورومونو و وضعیتینی، عسگرلیک حاضیرلیقلاری اوزره بیلگی توپلاماغا چالیشدی. او زامان مملکت باریش ایچینده اولدوغو اوچون، فرخ یسارین عسگرلری هر یئره داغیلیمشدی. شیروانشاهین یانیندا یالنیز بیر نچه امیر و سارای مأمورلاری وار ایدی. شئیخ حئیدرین انلچیسسی باش شهر شاماخی-یا گلدیگی زامان، فرخ یسار اوغلانلاریندان بیرینی ائولندیرمکله مشغول اولدوغو اوچون، گلن آدم بیر مسافر کیمی قارشیلانندی، اوزونه انعام، آت و سیلاح هدیه وئریلدی و بیر شیروانلی نین انشلیگی (همراهلیغی) ایله شئیخ حئیدره گونده ریلدی. شئیخ حئیدر گؤندرديگی جاسوس و انلچیسسی واسیطه سی ایله شیروانا باسقین انتمه نین اویقون (مناسب) اولدوغونو اویرندی. بئله بیر دورومدا و وضعیتنده، شئیخ حئیدر فرخ یسارین انلچیسینه پیس داورانراق (معامله انده رک)، باباسی شئیخ جونئیدین انتقامینی آلماسی اوچون گلدیگی فرخ یسارا بیلدیرمه سینی انلچی واسیطه سی ایله بیلدیردی.

بئله لیکله شیروان شاهی فرخ یسار ائوبنی و اشیا سینی باش شهرین یاخینلیغیندا اولان گلستان قلعه سینه گؤندرديکن سونرا، اوزو ده چوخ آز عسگر ایله شهر قلعه لرینی قوروماغا و مدافعه انتمگه حاضیرلانندی. شئیخ حئیدر ایسه گلستان قلعه سینی محاصره آلماماغا باشلادی. وضعیت بئله اولدوقدا شیروان شاه قاینی، یعقوب سلطانا چاپار ایله بیر مکتوب گونده رک کؤمک ایستدی. مکتوب قم یاخینلیغیندا "گؤزل ده ره" آدلی بیر دوشرگه-ده (اوردوگاهدا) یعقوب سلطانین الینه یئتیشدی. یعقوب سلطان دایی اوغوسو، عصیانکار شئیخ حئیدره قارشین سلطانیه شهری اوزریندن کئچه رک اردبیله یولا دوشدو. اردبیلده یعقوب سلطان صفوی تککه سینه انندی. اورادا خدیجه بگیم، باجیلیغی (اؤگنی باجی سی)، عالم شاه (مارتا، شئیخ حئیدرین خانیمی)، بی بی نوه لری سالطانعلی، اسماعیل (سونراکی شاه اسماعیل) و ابراهیم حؤکومدار یعقوب سلطانی آغیرلادیلار.

شیرواندا ایسه وضعیت اولدوقجا گرگین ایدی. شیروان قوشون باشچیلاری بیرلشه رک، دوشمنلری (شئیخ حئیدر) بیر دین آدمی اولدوغو اوچون، اولار شیروان علماسی نین موافقت نی آلمیش و فرخ یسار شاهدا دا اوردونون توپلانماسینی و عملیاتین اوغورلو باشا چاتماغی اوزره بیلگی وئرديلر. بو آرادا یئرلی انسانلار آراسیندا اولان صفوی جاسوسلاری مسئله نی شئیخ حئیدره بیلدیرمکله شئیخ حئیدر تلم تله سیک شاماخیدان چیخاراق دریندن کئچمک چرکس لره هوجوم انتمک ایستدی.

اردبیلده ایسه، بیر آز زماندان سونرا، انشیک آغاسی (وزیر امور خاریجه) آلدیغی و سلطان یعقوبا وئرديگی بیلگی و معلوماتا اساسا، آق قویونلولارین یاخینلاشماسیندان قورخویا دوشن شئیخ حئیدر شاماخی نی اودا چکمیش، بیخینتیلارینی بوراخاراق دریند اوزریندن چرکسلره هوجوم انتمک ایستدیگی خبری وئریلدی. یعقوب سلطان دورمادان اردبیلدن یولا چیخاراق بیر گون یول گئتدیکدن سونرا، شیروانشاهین کاتبی یعقوب سلطانین دوشرگه سینه (اوردوگاه) یئتیشدی.

شئیخ حئیدره ایسه دریندن کئچیدی قاپانديغی و باغلی اولدوغو اوچون، یئرلی ساکنلره اذیت انتدیگینه باخماپاراق، تعقیبه اولدوغونو انشیده رک بیر داها گونئی توپراقلارا دوغرو گئری قاینتمالی اولدو. آنجاق تابئرسران و البوروس داغلاری اتگینه دارتانات کندی نین یاخینلیغیندا 9 تموز 1488-ده یعقوب سلطان آق قویونلو بیرلیکلری و شئیخ حئیدر قیزیلباشلاری آراسیندا بیر آغیر ساواش باش وئردي. بو ساواشین سونوچ و نتیجه سی اولاراق شئیخ حئیدرین اولوسو آق قویونلونو بیرلیکلری الینه دوشدو. قیزیلباشلار اومودسوزلوغا قاپیلدیقلارینا باخماپاراق گننه ده دؤیوشو داوام انتدیرديلر. آنجاق ساواشین نتیجه سی دگیشمز قالدی. 16 تموز 1488-ده شئیخ حئیدرین کسیک باشی، دایی اوغوسو یعقوب سلطانا تسلیم اندیلدی. سونرا تبریزه دؤنوش باشلادی. یعقوب سلطان مخاليفلره عبرت درسی اولسون دئییه، شئیخ حئیدرین (بی بی اوغوسونون) کسيلمیش باشینی تبریز کوچه لرینده دولاشدیردی.

شئیخ حئیدر قافقازلاردا آق قویونلولار ایله باش وئریش ساوشدا اولدوکن سونرا، اونون کچیک اوشاقلاری و اولارین اطرافیندا اولان فعالیتلر ده اردبیلده نظارت آلتینا آلیندی. دئمک، دینین سیاسیلشمه سی ایله یاخین قوهوملاری اولان، او جومله-دن یعقوب سلطان (شئیخ حئیدرین دایی سی اوغلو) بیله شئیخ حئیدرین اوشاقلارینا دوشمن کسیدلی و اولار تعقیب اولوندولار. بو آرادا صوفیلر شئیخ حئیدرین یئرینه اونون بؤیوک اوغلو سلطانعلی نی خلیفه انتدیلر.

شئوخ حئیدرین یتیمیری علییهه اولان تضییقلر اولناری نظارت آلتیندا ساخلاماقلا دا یكونلاشما یاراق اولناری آنالاری "عالم شاه بگیم (مارتا)" ایله بیرلیکده فارس ولایتینه منصور بگ پورناق اولان اراضی و تورپاقلارا سورگون انتدیلهر.

اوسته لیک یعقوب سلطان آق قویونلو، شئوخ حئیدرین اورتایا قویدوغو ساریغی (عمامه نی) دا یاساق و ممنوع انتدی.⁷

شئوخ حئیدر یتیمیری (سلطانعلی، اسماعیل و ابراهیم) آنالاری ایله ایکینجی ایلی فارس ایالتینده، استخر قلعه سینده سورگون یاشامی کئچرکن یعقوب سلطان قاراباغدا گؤزلنیلمدن دونیاسینی دگیشدی.

یعقوب سلطان اولدوکن سونرا، آق قویونلو شاهزاده لری آراسیندا قدرت ساواشی باشلادی. آق قویونلولارین بیر بؤلومو، اوزون حسنین اوغلو مسیح و بیر بؤلومو ده یعقوب سلطانین اوغلو، بایسونقورون اطرافیندا توپارلاندىلار. بایسونقور قدرتی اله آلاکن مسیح قارشی دورمادا اولدو. مسیح ایله بیرلشمیش اولان اوزون حسنین نوه سی رستم البیجه (الانجاق) قلعه سینده توتساق اولدو. بایسونقور حؤکومدارلیغا اوشاق اولدوغو اوچون، قوتلی امیرلردن ساییلان آی بگ رستم طرفدارلارینا قاتیلدی. آی بگ توتساق اندلیمیش رستمین محافظه مودورونون رغبتینی قازانماقلا رستمین آزادلیغینا ایمکان یاراندی. رستم مردن شهریندن تبریزه هوجوم اندرکن مردن - تبریز یولو آراسیندا باش وئرمیش چارپیشما سونوجو و نتیجه سینده بایسونقور شیروان شاهها سیغینمالی اولدو. بئله لیکله رستم تبریزده آق قویونلو حؤکومرانی اولراق تخته اوتوردو. تبریزده حاکیم اولان آق قویونلو قانادی نین دوشمنی ساییلان بایسونقورن شیروان شاهها سیغینماسی و شیروان شاهلارین دا شئوخ جونئید و دولاییلی اولراق شئوخ حئیدرین قاتیلی ساییلماسی باخیمیندان تبریزه حاکیم اولان آق قویونلو باشچیلاری ایله شئوخ حئیدر و شئوخ جونئید یانچیلارینی، باشلاریندا شئوخ سلطانعلی و صفوی قیزیلباشلارینی شیروان شاه علییهه بیر اتفاق یاراتماغا یول آچدی. بونون نتیجه سی اولراق شئوخ حئیدرین فارس ولایتینه سورگون اولموش عائیله سی، باشدا شئوخ سلطانعلی توتساقدان آزاد اولراق صفوی صوفیلری و یانداشلاری ایله بیرلیکده یاز فصلی 1493-ده تبریزه گئدیلهر. رستم سلطان، شئوخ سلطانعلی صفوی ذاتا حؤکومدارلارا لایق اولان احترامی انتدی. هر طرفدن قاجیب گلن طریقت منسوبلاری نین کؤمگی ایله صوفیلر اوردوسو باشینا کئچن شئوخ سلطانعلی تبریزدن یولا چیخاراق قافقازلاردا بایسونقورغا آغیر ضربه لر ووردو قان و اصفهان والی سی نین باش قالدیریسینی یاتیردیقدان سونرا، رستمین تبریزده حؤکومدارلیغینی قوتلندیرمیش اولدو.⁸

آنجاق صفوی شئوخلری نین گوجلنمه سی ایله آق قویونلو دؤلتی نین وارلیغی دا خطرله دوشه جک بیر مقامدا یئر آلدی. دئمک، صوفیلرین آق قویونلو دؤلتینی اله کئچیره جکلری زامان مسئله سی اولراق اورتایا چیخمیش اولدو. مظفر شئوخ سلطانعلی تبریزه دؤنه رک اورادا رستم سلطان طرفیندن طنطنه لی مراسیم ایله قبول اولدو. شئوخ سلطانعلی بوندان سونرا، باباسی نین خلفی اولراق اردبیل طریقت دؤلتی نین اداره سینی قورماق هوسی ایله تبریزدن آیریلدی. بئله لیکله اردبیلده طریقت مرکزی یئنیندن دینی و سیاسی حادیثه لرین مرکزی اولدو. مریدلر، منصوبلار کومه و بؤلوک حالیندا اردبیلده آخین اندیر و گلیردیلهر. صفوی طریقتی نین گوجلنمه سی تبریزده شاهلیق ائدن رستم سلطانین خوشونا گلمدی. بئله لیکله رستم سلطان 1493-ده پاییز آیلاریندا آدم گؤنده رک شئوخ سلطانعلینی تبریزه گئیرتدی. ظاهرده احتراملا قارشیلانماسینا باخمایاراق اطرافینی جاسوسلار ایله هوردو.⁹ بو ارادا شئوخ سلطانعلی آل آلتی بیر چوخ روحانی طرفدارلارینا پول یتتیرمگه چالیشارکن بو مسئله رستم سلطانا خبر وئرلیدیگی و او بو ایشلردن شک و قوشقویا دوچار اولدوغو اوچون، صوفیلری ارادان قالدیرماغا بیر نقشه و پلان حیاتا کئچیره بیلسین دئییه تدبیر تؤکمگه چالیشدی. آنجاق شئوخ سلطانعلی نین یانچیسى اولان بیر ذات رستم سلطانین نیتینی شئوخ سلطانعلی ذاتا یتتیرمگه او دا صوفیلر ایله مصلحتلشه رک بیر گنجهده تبریزدن اردبیله قاچمالی اولدو. رستم سلطان شئوخین اردبیله قاچیشینی انشیدر، انشیتمز آی بگ سلطان، باجیسی اوغلو حسین بگ علی خانى اوز یانینا چاغیراراق دئدی:

"الله گؤسترمه سین، سلطانعلی، بیر دفعه اردبیله وارارسا، اونا قارشی گؤندریله جک 10000 عسگر ده بیر شئی ائده مز".

بئله لیکله عجله ایله شئوخ سلطانعلینی تعقیب ائتمکلی اوچون بویوروق وئر رک آغیر تجهیزات ایله آدی چکیلنلری یولا سالدی. قاچماقدا اولان صوفیلر، اردبیل یاخینایغیندا شاماسی کندییه یئتیشدیکلری زامان شئوخ سلطانعلی اوزونون

⁷ Ross, E. Denison, The early years of Shah Ismail, London 1896, S. 5-7.

⁸ Ross, E. Denison, The early years of Shah Ismail, London 1896, S. 9-12.

⁹ Ross, E. Denison, The early years of Shah Ismail, London 1896, S. 9-12- 13.

آله دوشوب اولوموندن اندیشه ائده رڪ كچيڪ قارداشي اسماعيلي يانينا چاغيراراق اونون باشينا "حئيدري تاجي (قيريلباش تاجيني)" قويماقلا اونو اوز يئرینه شئيخلر رئيسي تعيين ائتدي.

اوسته گوروندوگو كيمي صفوي طريقتينده شئيخ رئيسليكي و تككه رئيسليكي آنلايشي، شاهليق كيمي ارثي بير آنلايشينا دونموش و تبديل اولموشدو. كچيڪ، اوخويوب يازماغي بيلمگن بير اوشاغي شئيخ سلطانعلي اوز يئرینه شئيخ رئيسي، تككه رئيسي تعيين ائدر و بوتون صوفي، ارشد، مرشد و مریدلر ده اونون "رئيس المشايخ" اولدوغونو قبول ائدرلر.

سلطانعلي، قارداشي اسماعيلي اوز يئرینه شئيخلر رئيسي تعيين ائتديكدن سونرا، بابالاري شئيخ جونئيد و اتالاري شئيخ حئيدردين دين حاكميتي قورماق آرزو و گوروشلريني ده بير وصيت اولاراق اسماعيله سفارش ائتدي. سلطانعلي، اسماعيلي اوز يئرینه شئيخلر رئيسي تعيين ائتديكدن سونرا، يئتدي صوفيني ده اونا امنيت گوجو دنئيه سئچدي. امنيت گوجلري آراسيندا حسين بگ لالا، قارا پيري بگ قاجار، عبدال بگ و طاليشلي ده ده بگ ادليلارين دا آدلاري وار. سلطانعلي لازيملي سفاريشلري ائتديكدن، اسماعيلي و ابراهيمي امنيت گوجلري ايله اردبيله يولا سالديقدان سونرا، اوزو ايسه تعقيب ائدرلر ايله اوغراشماغا و چارپيشماغا باشلادى. چوخ آغير ساواشلار گئدركن، سلطانعلي 1494-ده بير دره نين ايچينه آتى ايله بيرليكه ديغيرلانيب دوشه رڪ اولدو.

آنچاق حاديه لر سلطانعلي نين اولمو ايله سونا چاتمادي. سونراكي گون آي بگ و امريندكي بيرليكلر اسماعيل و ابراهيمي تاپماق اوزره اردبيله گيرديلر، خالقي سيخيشديرديلار، هر يئري آراشديرديلار. تككه-ده گيزلنن اسماعيل قورخودان ياخيندا قاضي احمد كاكولي نين ائوينه سيغيندي. اسماعيل اوچ گون او ائوده قالدى. آي بگ بيرليكلري ائولري دليك دنشيك ائده رڪ آختارديقلاري اوچون، قاضي احمد كاكولي، اسماعيلي خانجان آدلي بير خانيمين ائوينه آپاردى. خانجان خانيم يئدي ياشيندا اولان اسماعيلي بير آي ائوينده ساخلادى. محمدى بگ آدلي ايله ائولي اولان اسماعيلين بي بي سي، شئيخ جونئيددين باجيسي پاشاخاتون آراسيرا اسماعيلي زيارت ائديردى. اوندان سونرا هئچكس، حتى آناسي دا اسماعيلين هارادا اولدوغونو بيلميردى. آي بگ سلطان اردبيله اولدوغو مدت عرضينده اسماعيلين اولدوغو يئري آناسي، عالم شاه ايله دنمه-ديلر¹⁰.

بير آيدان سونرا، پاشا خاتون ذولفاكار قبيله سيندن اولان جراحليق ايشي ايله مشغول اولان اوبا آدلي آيري بر خانيمين ائوينه اسماعيلي كئچيرتدي. اوبا خانيم خواجه علي نين شفاهتي ايله آزاد اولونان تئمور اسيرلري نين محله سينده ياشيردى. رستم سلطان بو ايكي اوشاغي آرادان قالديرماقدا قرارلي اولدوغو اوچون، اوبا خانيم اوشاغي اردبيلين يوكسك بير يئریندى جمعه مسجدينه آپاراراق اورادا بير توربه و زيارتگاهدا گيزلئتدي، يالنيز آناسينا اسماعيلين حياتدا اولدوغونا دايبير خبر گوندردي. بو مسجدده ساواشدا يارالانميش بير صوفي ده گيزلنميشدى. اوبا بو صوفيه اوشاغي گوسترديكده، صوفي 80 صوفي نين قاجاراق اردبيل اطرافيندا باغرو داغيندا گيزلنديكلريني اسماعيله آنلاداراق اولنارين فقط كاميل رئيسلريندن امير گوزلدليكلريني ده آرتيردى¹¹. اوبا خانيم، مسجدى ترك انتمه سيني و يولداشلارينا دا خبر وئرمه سيني سفارش ائتدي؛ بوندان يانا بو صوفيلرين باشچيسي رستم بگ قارامانلي ائشليكي (همراهليغي) ايله بيرليكه گنجه ياريسي مسجدده گله رڪ اسماعيلي آپاردى و اونو باغرو داغينا دوغرو قارقان كندينده فائض فرخزادين ائوينه تحويل وئردى. بئله ليكله صوفيلر اوز آرالاريندا اسماعيلي نئجه اماندا ساخلايايبلجكلري اوزره بحث ائده رڪ سونوندا اونون رشت شهرينه آپاريلماسيني اويقون حئساب ائتديلر.

پاشا خاتونون آري، محمدى بگ، رشت حاكمي امير اسحاق ايله چوخدان برى دوستلغو وار ايدى. اردبيل اطرافيندا اسماعيل اوچون، امنيتده اولماديغي آنلاشيلديقدا ايلك اولاراق اونو گيلانين قاسكار بولگه سينه آپارديلار. قاسكار حاكمي امير سياووش اسماعيلي شخصا قارشيلادى و اونو رسته گندن گونه دك اوز ائوينده قوناق ائتدي¹². سونرا اسماعيل ايله رشت شهرينه گئتدي و گئري قايتدي. اسماعيل رشت شهرينه گلديكدن سونرا، حاكم اسحاق اونو اوز ائوينده قوناق ساخلاماق ايسته سه ده، اسماعيل حاكمه قوناق اولماق ايستمدى و اق مسجد آدلي بير مسجدده قالماق ايستدى. مسجددين يانيندا امير نجم آدلي بير قيزيل دوكانچيسي وار ايدى. او بو قاجاق اوشاقلا ايلگيلنمگه و اونا امن بير يئر تاپماغا چاليشدى. بئله ليكله اسماعيل بو شخصين واسيطه سي ايله لاهيجان حاكمي نين يانينا چاغيريلدى. اسماعيل

¹⁰ Ross, E. Denison, The early years of Shah Ismail, London 1896, S. 36.

¹¹ Ross, E. Denison, The early years of Shah Ismail, London 1896, S. 37.

¹² Ross, E. Denison, The early years of Shah Ismail, London 1896, S. 38.

بو دعوتی قبول ائتمکله لاهیجان بگی میرزا علی کارگیا اونا لاهیجاندا کئی افریدون مدرسه سی نین قارشیسیندا بیر یئر حاضیرلاندی. لاهیجان بگی اسماعیله باشاردیغی قهر خدمت ائتدی و اونا خواجه شمس الدین ادلی بیر معلم ده تاپدی. داواملی گیزلی شکیده قیزیلباشلارین گلیب اسماعیله باش ووردوقلاریندان یولا چیخاراق بو اوشاغین خرج و مخاریجلی نین صوفیلر و قیزیلباشلار طرفیندن قارشیلانیدیغی گومان ائدیله. شمس الدین اسماعیله اوخویوب یازما اؤیرتدیگی کیمی قرآن اوخوماق دا اؤیرتدی. صفوی منصوبلاری، طریقت رئیس اولاجاق اسماعیله گیزلی اولاراق هدیه گؤنرمکدن، حتی گلیب زیارت ائتمکدن گئری قالمادیلار. آنجاق اسماعیلی تهلوکه یه و خطرله سالماق اوچون تنزلیکه زیارتچیلر قاراداغا، آنادولویا گئری دؤنوردولر.

بو آرادا آی بگ سلطان، اوبا خانیمی حبس ائتدیره رک اونا زورلا هر شئی دئدی¹³ و اونو تیریزده بازار مئیدانیدا آسدیرماسینی (اعدام ائدیلمه سینی) امر ائتدی. محمدی بگ و باشقا کؤمکچیلرین کؤمکچیلری حبسه آتیلدیلار. محمدی بگ 30000 تنگه جزا وئرملکه قورتولدو.

اسماعیلین قارداشلاری ابراهیم و یئنه اونونلا بیرلیکه اولان اؤنگی قارداشی سلیمان گیلاندا بیر مدت قالدیقان سونرا، اردبیلده دؤنمک ایستدیلر. بونون اوچون 12 دیلیمی "حنیری تاجی" چیخاریب اونون یئرینه عادت اوزره آق قویونلارین باشلارینا قويدوقلاری بیر تورکمن تاقه سینی قويدولار. بئله لیکله اردبیلده حرکت ائتدیلر. ابراهیمین حرکتیندن سونرا، اسماعیل خسته له نرک، بیر ایل تمام یاتاقدا قالدی، آنجاق سونرا یاخشیلانیدی. سونرا بی بی سی پاشا خاتون بیر آدم گؤنده رک اسماعیلین خاطیرینی سورماق اوچون، اونا اوافق تفق سوغاتلار دا گؤندردی.

زمان گندیشی ایله اسماعیلین لاهیجاندا داها آرتیق قالماسی لاهیجان بگی اوچون، گونو گوندن بیر خطرله چاتمیش مقادا یئر آلدی. اسماعیلی تسلیم ائتدیرمک اوچون، آق قویونلار گونو گوندن لاهیجانا باسقینی آرتیردیلار. بو باسقیلار ایلك اؤنجه دوستجا تشبئتلر اولماسینا باخمایاراق، سونرالار سیخیشدیرماق، قورخوتماق و حده گلکم مقامینا چاتدی. میرزا علی کارگیا، اسماعیلین صوفیلری نین توصیه و مصلحتلری اساسیندا آشاغیداکی شکیده قرار آلدی:

"بیر آغاچا باغلایدیغی سبدین ایچینه اسماعیلی اوتورتدوقدان سونرا، رستم سلطان ائلچیلری نین قارشیسینا کئچیب اسماعیلین اوز توپراقلاریندا اولمادیغینا داییر آند ایچدی. بونون آردینجا هیئت ایسته مه یه رک (ناچار اولاراق) تیریزه گئری گئتدی. آنجاق رستم سلطان نتیجه-دن ممنون قالمادی و لاهیجانا عسگر یئریتمک ایسترکن، جوجه احمد و آی بگ طرفیندن اؤلدورولدو، بئله لیکله تاجینی و حیاتیینی ایتیردی"¹⁴.

اسماعیلین چوخ تنز اولقونلاشان و تکمیللشن شخصیتی دونیا تاریخی نین چوخ دقته دگر تظاھرلریندن بیری ساییلار. بو دا اونون بئش یاشیندان حبس و سورگون ایله حیات کئچیرمه سی و بؤیوک انسانلار ایله اوتوروب دورماسی، بوتون سیاسی اولوب بیتن اتفاق و وقایعلری لمس و درک ائتمه سی ایله ایضاح ائدیله جک مقام ساییلار.

1498-ده رستم سلطانین تیریزده اؤلمه سی ایله آق قویونلو ایمپراتورلوغو آراقاریشیلیغا سوروکلندی. آق قویونلو ایمپراتورلوغو مسعود بگ ایله الوند بگ آراسیندا پایلاشیلدی. آذربایجان و دیارباقیر الوند بگین، عراق عجم و آیری بؤلگه لر مراد بگین حاکیمیتینه کئچدی. آیریجا بایبندیرلی مراد یزدده، محمد کره ابرقو-دا، حسین کیا چلاوی سیمنان و فیروزکوه-دا، پورنک باریک بگ بغداد-دا، سلطانحسین میرزا خراسان-دا، ابولفتح بگ کیرمان-دا مستقل حرکت ائتمگه چالیشدیلار. بو دورومدان (وضعیتدن) استفاده ائدن قیزیلباش رئیسلی اسماعیلی لاهیجاندا چیخارماغا قرار وئردیلر.

بئله لیکله قیزیلباشلار لاهیجانا گنده رک اورادا لاهیجان حاکیمی میرزا علی کارگیا ایله گؤروشه رک اسماعیل، جدی شیخ صفی الدین نین مزارینی زیارت ائتسین دئییه، اسماعیلی کارگیانین نظاریتیندن چیخاراراق خلخال کندلرینه گئیردیلر. قیزیلباشلار اسماعیل ایله 3 آی خلخال بؤلگه سینده قالدیلار. قیزیلباشلار اورادان اسماعیلی اردبیله آپاردیلار. اورادا اسماعیل، کئچمیش صفی شئبخیلیگی و آتاسی شئبخی حنیرین یئریده اوتوراراق، شیخ باشلیغی آلتیندا مریدلر ایله ماراقلانماغا باشلادی. آنجاق بیر آز مدت کئچدیکدن سونرا، شیخ اسماعیل اردبیل حاکیمی جکیرلی علی

¹³ Ross, E. Denison, The early years of Shah Ismail, London 1896, S. 39.

¹⁴ Ross, E. Denison, The early years of Shah Ismail, London 1896, S. 47-50.

بگین باسقینا و تضييقينا دؤزنه مه يه رك بير سايدا قيزيلباش مريدلري ايله اردبيلدن آيريلماق زوروندا قالدى. شئيخ اسماعيل دا باباسى شئيخ جونئيد كيمي قاراباغا گنده رك اورادان آنادولو ولايتينه و آرزينجان شهرينه يۇنلدى (جهت آلدى).

بعضى تاريخچيلر، او جومله-دن ياقوت هموى آذربايجانين غرب سرحديني آرزينجان قلمه آلماسى گۇرونوگو كيمي تاريخه اساسلانميش كۇنول باغلارينا سويكنميش (اساسلانميش) ده گۇرونر. ايستر شئيخ جونئيدين و ايستر سه ده شئيخ اسماعيلين ارگين و بلوغ ياشلاريندا آنا دولويا گنتمكلرينى نظره آلاساق، علويليگين و شيعه ليگين او زامانلار آذربايجانين اوجقار بۇلگه لرينده بيله بۇيوك اولچو ده ياييلديغى آتلاشيلميش اولار. بو علويليك عثمانلى حاكميتينده و آنادولودا دا گونوموزه دك اوز و ارليغيني قورويابيلدى. شئيخ جونئيد اوزره اشاره اولوندوغو كيمي او زامانلار، قونيا، تگه، حميد، قارامان بگليكلىرى كيمي بۇلگه لرده ده شيعه ليك كوك سالماغا باشلاميشدى. اوندان يانا هر زامان اردبيلده صفوى شئيخليگى چيخيلماز و داريسقال بير دورومدا و وضعيتده يئر آلديقدا، قاراباغ اوزريندن آنادولويا گنده رك اورادا انسانلار آراسيندا سيغينماغا، اورادان كۇمك و گوج آلماغا چالشميشلار. اسماعيل ايسه اوشاق اولدوغو، اوزاق بير مملكتده گنديب تك باشينا باش چيخاربيلمديگى، وقتلى و وقتسيز گنديب گۇرمك، وار يوخ انتمك چتين اولدوغو، ياخين يئر دئيه آق قويونلو نظارتيندن اوزاق ياريم مستقىل گيلان ولايتى اولدوغو اوچون، قيزيلباشلار لاهيجانى اسماعيلين اماندا قالماسى اوچون، اويقون حئساب اتئميشلر. بوگون بعضيلرى اسماعيلين گيلاندا آق قويونلو حۇكومتيندن اماندا قالماسىنى درك اتتمگه رك اوزلريندن آذربايجاندا قورولموش شيعه دۇلتچيلىگيني فارس شعوبيه چيلىگينه نسبت وئرمكلىرى تاريخى واقعيئلرى درك اتتمديكلريندن حئكايت ائدر.

شئيخ اسماعيل و اونا عاقيل وئرن مودروكلرين آماجى آنادولودا دۇلت قورماق، سونرا باباسى اوزون حسن آق قويونلو توپراقلاريني اله كنجيرمك سايبيلاردى. شئيخ اسماعيل بير مدت آرزينجان-دا قالماقلا آنادولودا كى قيزيلباشلار اسماعيلين اطرافينا توپلاشديلار. اوستاجلو انلى، شئيخ اسماعيلي بينگول يايلاغينا دعوت اتتمكله كنجميشده كى شئيخ جونئيدين مريدلرى، صوفيلر و چوخلو ائل باشچيلارى آنادولونون دۇرت بير بوجاغيندان، انله جه ده سوريه و لبنان و عراقين شماليندان شئيخ اسماعيله مارق و علاقه گۇسترمگه باشلاديلار. شئيخ اسماعيل آرزينجاندا اوردو قوردوقدا ينددى مين نفر آغيرليقلى اولاراق آنادولو توركلرى 10 قيله-دن عبارت اولاراق شئيخ اسماعيل، قيزيلباش صفتى ايله قوشولولار؛ بونلاردان آشاغيداكى ائل و طايفالارين آدلاريني چكمك اولار:

(1) شاملو مديترانه نين شمال شرفيندن و شام بۇلگه سى نين شمال غربيندن

(2) تکه لو آنادولونون گونئى بۇلگه سيندن

(3) افشار مركز آنادولودان

(4) قاجار آنادولونون قوزئى گون چيخان بۇلگه سيندن

(5) روملو آنادولو بۇلگه سيندن

(6) قارامان كيليكيا بۇلگه سيندن (آنادولونون گونئيينده) و قونيه اطرافيندان

(7) وارساق كيليكيا بۇلگه سيندن (مديترانه نين قوزئيينده)

(8) ذوالقدر فرات چايى نين قوزئى بۇلگه سيندن، سوريه -دن و آنادولودان

(9) استاجلو آنادولونون گون چيخان بۇلگه سيندن

(10) بيات آنا دولونون گون چيخان بۇلگه سى و عراغين قوزئى بۇلگه سيندن

عثمانلى ايکينجى بايزيد آلدیغى تدبيرلر اساسيندا قيزيلباشلار آرزينجاندا طريقت دۇلتى قوردوقلارينا باخمياراق آنادولودا توتونابيلمه يه رك (دوروش گتيره بيلمه يه رك) داغيلميش دۇلتلر حاليندا اولان آق قويونلو دۇلتلرينى اله

کنچیرمگه قرار وئردیلر. بئله لیکله شیخ اسماعیل باشچیلیغی ایله قیزیلباش اوردوسو آذربایجاندا حاکیم اولان، شیخ جونیدین قاتیلی ساییلان شیروان شاه دۆلتینی اله کنچیرمگه قرار وئردی.

قیزیلباشلار، شیرواندا حاکیم اولان فرخ یساری اولدورمکله شامخی و باکی صفوی قیزیلباشلارین ایله کئچدی. 1502-ده، یازدا شیخ اسماعیل آق قویونلو الوند بگ اوردوسونو نخجیوان و شرور بۆلگه لرینده آغیر یئنیلگه و شکسته اوغراتدیقدان سونرا، تبریزی اله کنچیره رک اوزونو شاه اعلان اندرکن شیعه لیگی حاکیمیت ساحه سینه قالدیردی. اوسته لیک اذاندا بیرینجی دفعه دگیشیکلیک انتدیردی. بیلیندیگی کیمی اوگونه ده اذان اوخونارکن مسلمان دونیاسیندا "علی" کلمه سی ایفاده و بیان اولمازدی. قیزیلباشلارین تدبیری و شاه اسماعیلین امری ایله "أشهد أن علیاً ولی الله" ایفاده سی اذانا اکلنمیش اولدو. سونرالار بعضی مؤذنلر ایسه داها خوش سلیقه و مؤمن گۆرونمکلری اوچون، "أشهد أن أمير المؤمنين علیاً ولی الله" عبارتی اذان وئردیکلری زامان ایفاده انتدیلر.

اذان مستحب اولدوغو، او زامانکی شیعه لیگین روحانیت کسیمی ده عقیده باخیمیندان عوام خالق شیخ اسماعیل حؤکومتی ایله سفربر ائتمگی مصحلت گۆردوگو اوچون، هئج بیر شیعه مجتهد ده اذانا "... علیاً ولی الله" عبارتی نین آرتیریلماسینا، ایستر او زامان، ایستر سه ده بوگونوموزه دک ایراد توتمازدی. بئله لیکله شیعه لرین اذان اوخوماقلارینا بو عبارت (أشهد أن علیاً ولی الله) آرتیریلدی. بعضی شخصلر بیر ادم داها دا قاباغا گنده رک "أشهد أن علیاً ولی الله" عبارتینه "وصی رسول الله" عبارتینی ده آرتیرارلار. بیلیندیگی کیمی ناماز مسئله سینده ایستر حضرت محمد یاشادیغی زامانلار، ایستر سه ده خلفای راشدین زامانی یوزده یوز هر هانکی بیر خلیفه نین آدی، "الله ولی سی" دئییه اذاندا ایشلنمه میش. صفوی شاهلیغی زامانیندا بئله بیر غلو ائتمکلرین سونوچ و نتیجه سی اولاراق "علی الله" آنلایشی دا بیر اینانج کیمی اورتایا قویلدو. بو غلو ائتمک اساسیندا علی الله-لیلار (اهل حق) اؤز دئییکلرینه برائت قازاندیرماق اوچون بعضا اؤز دئییکلرینی توجیه ائتمگه چالیشدیلار و دئیدیلر: "علی الله دئییلسه ده، الله-دان آیری دئییل (فارسچاسی: علی خدا نیست، اما از خدا هم جدا نیست)".

بئله بیر آرتیریملار (علاوه لر) دین و مذهب طرفدارلاری نین تعقیبه معروض قالماقلاری، اونلارین سیخیشدیریلماسی نین سونوچ و نتیجه سی اولاراق اورتایا چیخمیشلار. دئمک، هر هانکی عقیده صاحبیلاری نین سیخیشدیریلماسی و سیاسیشمه سی نتیجه سینده مذهب یانچیلاری اؤز بیرلیکلرینی باسقینا قارشین قوروسونلار دئییه غلو ائتمک ایله مذهب و آییندن اوزاق بیر آنلایش دا اورتایا قویدوقلاری درک ائتمزلر. شیعه لیگین تاریخده کئچدیگی یول دا بئله بیر چتینلیکلری یاشامیشدیر. بو چتینلیکلری باشا دوشمن شیعه لیگی فارس شعوبیه چیلیگینه متهم ائتمک مسئله نین حل دئییل، مسئله نی ترسه و یانلیش اورتایا قویماقدان حنکایت اندر.

شاه اسماعیل، باباسی اوزون حسنین وارثی اولاراق کئچمیش آق قویونلو توپراقلاریندا حاکیمیت ائتمگه-ده اولان بوتون بگلیکلری اؤز حاکیمیتی آلتینا آماغا شیعه دۆلتی یاراتماغا چالیشدی. یئنین توپارلانماغا چالیشان الوند بگی تبریز یاخینلیغیندا، آق قویونلو مراد بگی همدان یاخینلیغیندا، آماقولاغی ساواشیندا مغلوب ائتدی (1503م.). بئله لیکله عراق عجم، خراسان، عربستان (بوگونکو خوزیستان) و فارس کیرمان ولایتلریندن باشقا آق قویونلو توپراقلاری نین بؤیوک بؤلومونو اله کئچیردی. 1504-ده فیروز کوه حاکیمی حسین کیا چیلوینی بگلیکدن اوزاقلادشیدیردقدان سونرا، طبرستان، لاهیجان و جرجان حاکیملری اؤزلری گلیب تبریزه تابع اولدوقلارینی بیلدیردیلر. یزد بۆلگه سینده باش وئرن اطاعتسیرلیک باسدیریلاراق لالا حسین بگ یزد ولایتی نین حاکیم ائدیلدی. 1504- 1505-ده شاه اسماعیل قیشی اصفهاندا کئچیررکن عثمانلی ایکینجی بایزیدین انچیلری اونو بو باشاریقلاری اوچون تبریک انتدیلر.

1507-ده ذوالقدر علاء الدوله دیارباقیرا دوغرو حاکیمیتینی گنیشلتمگه چالیشدیغی اوچون، شاه اسماعیل او ذاتا قارشین آخین (هوجوم) ائتدی. بئله لیکله آرزینجان طرفیندن آخین انده رک عثمانلی توپراقلارینا گیردی و قئیسری اوزریندن ماراش و ائلبیستان بۆلگه لرینی اله کئچیردی. آنجاق علاء الدین ساواشدان قاجیندیغی اوچون، شاه اسماعیل تبریزه گئری دؤندو. 1508- عراق عرب ولایتلرینه آخین ائتدی. بغداد حاکیمی پورنک باریک قیرمیزی بؤرک باشینا قویاراق شاه اسماعیل اطاعت انتدیگینی بیلدیرمه سینه باخمایاراق باغیشلانمایاغینی باشا دوشدوکن سونرا، شهری ترک ائتدی. بغداد ساوشسیر صفویلر طرفیندن ضبط ائدیلدیکدن سونرا، مقاومت اندنلر اولومه تابع توتولدو. بونون آردیندان کربلا، نجف و سامرایا گئدن شاه اسماعیل او شهرلرده اولان شیعه لیک مزارلارینی تعمیر ائتدیردی. لوریستان خرم آباد اوزرینه ساواش آچاراق غلات شیعه ساییلان مشعش دئییلن سئکتی آرادان گوتوردو. بئله لیکله صفویلر هویزه، دیزفول

و لوريستانى اله كنجيردى. تيريزده دوندوكن سونرا، شيرواندا باش قالديرمانى بير داها باسديراراق اطرافيندا حاكم اولدو. كنجميشده آرا قاريشيقلق و قدرت بوشلوق اولدوغو اوچون، اوزبك خانى، شيبك خان (شيبانى) مشهد و خوراسانا قدر توپراقلاريني گنجيشلمكە كيرمانا آخينلار باشلاميشدى. شاه اسماعيل شيبك خانا ائلچى گونده ره رك كنجميشده اوزون حسن ايمپراتورلوقونا عاييد اولان بولگه لرى بوشاتماسيني ايستدى. بونا قارشين شيبك خان قيزيلباشلارى تحقير انده رك حاج سفرينه گنتمك نيتينده اولدوغونو و بوتون ايران ممالىكى محروسه سينه عاييد اولان توپراقلار اوزريندن كنجمك ايستديگيني بيلديرن بير مکتوب گوندردى. بئله ليكله آچيقچا اوزون حسن ايمپراتورلوقونو اله كنجيرمك نيتيني اورتايا چيخدى. بئله ليكله شاه اسماعيل، شيبك خان اوزرينه (عليهينه) آخين اتتدى. استرآباد (گرگان) و مشهدى راحتليقلا گئرى آينديلار. 1510-دا شاه اسماعيل شيبك خان عليهينه بير داها ساوش آچاراق اونو آغير بير يئنيلگه يه و شكسته محكوم اتتدى. بئله ليكله شيبك خان ساوش مئيدانيندا اولدو. مرو شهرى ده صفويلرين كئترولونا كنجدى.

شيبك خاندان سونرا، اوزبكلىرين باشينا عبيدالله خان كنجدى. 1512- عبيدالله خان خراسانا گيره رك هرات شهرينه دك ايلريلدى. بئله ليكله شاه اسماعيل بير داها خراسانا اورودو يئريده رك او بولگه لرى اوزبكلىردن گئرى آلدى. بورا قدر هر شئى شاه اسماعيلين و قيزيلباشلارين كؤنلونه اولموشدور.

آنجاق عثمانلى ايمپراتورلوقو آلتيندا ياشايان قيزيلباشلارين شاه اسماعيل بايراغى آلتينا كنجمك ايستگى، ايران ممالىكى محروسه سينه طرف آخين ائتمكلىرى و عثمانلىلارين بو كؤچو انگللمگه چاليشماقلارى، اونلارين دسته باشلاريني ياخالاراق جزالانديرمالارى، شاه اسماعيلي بير مذهب آدمى اولاراق راحتسيز انديردى. آنادولودان اولان قيزيلباش اوردوسوندا اولانلارين دا بو مسئله يه اتكى و تاثيرلىرى وار ايدى. بوندان يانا بير كينايه اولاراق، شاه اسماعيله دوشمن اولان حؤكومدارلارين سونو اولوم اولار دئيه، شيبك خانين كسيك باشيني ايكنيجى بايزيده بير اخطار كيمي گوندريدى. عثمانلى سلطانى گننه ده سويوق قانلى اولماسيني قوروياراق هر هانكى بير تحريك انديجى جاواب وئرمدى. باشقا ياندان 1511-ده گوننى آنادولوداكي تكه لى توركلر عصيان انده رك انزباجانا دوغرو يؤن (جهت) آلاركن عثمانلى اوردوسو بو عصيانى باسديراييلدى. سيواس ياخينليغينداكى ساوشدا شاه قولو بابا تكه لى-نين اولدورولمه سينه باخماياراق تكه ليلر، آرزيجان ياخينلاريندا تجارت كاروانلاريني ياغمالاديقان سونرا، ايران ممالىكى محروسه سينه گبرديلر. شاه اسماعيل-ين نظامى گوجونو اولوشدوران توركلرين چوخونون آنادولودان اولماسى ايله عثمانلى توپراقلارينا اونون ايلگيسى و علاقه سى داوام انديردى. 1512-ده روملو نورعلى خليفه، قيزيلباش توكلرى توپارلاييب صفوى اوردوسونا قاتماق آماجى ايله آنادولويا گوندريدى. نورعلى، دوغو و گوننى دوغو آنادولودان توپلاديجى قيزيلباش توركلرى ايله توقات ياخينليغينداكى عثمانلى اوردولاريني هزيمته اوغراندى. نورعلى توقات بولگه سيني بير مدت الينده ساخالاراق شاه اسماعيل آدينا سيككه باسديردى. بو آرادا ايكنيجى بايزيدين نوه سى، شاهزاده احمددين اوغلو مراد قيزيلباش تاجيني باشينا قوياراق شاه اسماعيل طرفدارلارينا قاتيلماق ايستدى.

بو آرادا ايكنيجى بايزيدين يئرينه كنجن سلطان سليم، ايستر عثمانلى دولتى نين سارسيلميش اولان اعتباريني قازانماق، ايستر سه ده صفويلرين آنادولو ايله اولان ايليشگيلرينى كسمك هدفى ايله ساوش حاضيرليقلارينا باشلادى.

ديارباقيير حاكمى اولان محمدخان اوستاجلو، ذوالقدر و مملوك عسگرلرينه قارشى قازانديغى كوچوك چاپلى باشاريلارين اتكى و تاثيرى آلتيندا اولاراق سلطان سليمه حقارتلى بير مکتوب گوندردى. آنجاق ايكى طرفى ساوشا زورلايان اصيل سبب، آق قويونلولارين عثمانلى دولتى ايله سرحد غرب بولگه لرین قيسا دا اولسا، صاحيبسيز قالماسى ايدى.

شاه اسماعيل، آق قويونلو شاهليغينا سون وئرمه سينه باخماياراق ايران ممالىكى محروسه سينه تمام حاكميت قوراييلمه ميش، عثمانلى دولتى نين شرق سرحدلىرى امنيتسيزلشميش ايدى. بو گليشمه لر ايكى طرف آراسينداكى مذهب (سنى و شيعه) رقابتيه ده سياسى و استرانتئزى زمينه قازانميشدى.

بئله بير وضعيته آنادولويا هوسكار اولان شاه اسماعيلي غافيلگير ائتمك و اونو اوز ائوينده باسقى آلتينا آلاراق يئنيلگه يه و شكسته اوغراتمق، سلطان سليم اوچون بؤيوك بير باشاريق سايلاردى. بئله ده اولدو.

گۆزلىلمدن عثمانلى اوردوسونون ايران ممالىكى محروسه سى توپراقلارىندا ايلرىلدىكى خبرىنى شاه اسماعيل همدان-دا انشىتىدى. شاه اسماعيل قىزىلباش اوردوسو ايله عثمانلىلارنى اوز حاكىم توپراقلارىندا قارشىلاماغا چىخدى. آنجاق ساواشا حاضىرلىغى اولمادىغى، عثمانلى اوردوسو گۆزلىلمدن بۆيوك حاضىرلىق ايله چالدىران بۆلگه سىنه گىردىكى اوچون، باش وئرمىش ساواشدا صفويلر 23 آغوست 1514- ده آغىر بىر يىنىلگه و شكسته ايله اوزلشدىلر. ساواشىن نتيجه سى اولاراق ارزىنجان و دىارباقىر بۆلگه لرى صفويلرىن الىندن چىخماقلا اق قويونلولارىن غرب توپراقلارى بۆيوك اولچوده عثمانلى توپراقلارىنا قاتىلدى. اوسته لىك چالدىران ساواشى شاه اسماعيلين يىنىلمزلىك اينانجىنا دا بۆيوك ضربه ووردو. اونون آردىندان بابور شاه قندهار و بلخى اله كنجىردى. شاه اسماعيل، عثمانلىلار ايله بارىشماق اوچون، سلطان سلىمه ائلچىلر گۆندرسه ده، بوندان بىر نتيجه چىخمادى. بىر چوخ آروپالى دۆلتلرىن ائلچىسى شاه اسماعيل ايله عثمانلىلار عليھىنه گلىب دانىشىق انتسه لر ده، شاه اسماعيل بىر داھا عثمانلىلار ايله ساواشا گىردى و اولن گونه دك ساكىن ياشام سوردو.

ايشىق سۆنمز، 22.09.2021

قايناقلار:

Biyyıklıođlu, Tefvik, Uzun Hasan ve Őeyh Cüneyd, Ankara 1992

Fallmerayer, Jakob Philipp, Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt, München 1827

Hasan KAYA – Necat ŐETİN, PİR SULTAN ABDAL'IN BİR MECMUADA YER ALAN ŐİİRLERİŐ Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 11/20 Fall 2016, p. 357-382, Ankara 2016.

Journal of the Society of Arts, Band XIII., London.

Ross, E. Denison, The early years of Shah Ismail, London 1896

Tufan Gündüz, Türkiye Diyanet Vakfi, İslam AnsiklopedisiŐ Őah İsmail.